

Lisitsyn V., PhD in philosophical sciences, assistant professor of the Department of philosophy and social sciences and humanities disciplines, Zaporizhzhya regional institute of postgraduate pedagogical education (Zaporozhye, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

The essence and phenomenon of historical justice on the example of the history of Ukraine

Abstract. *The article considers the essence and distinctive features of historical justice. The relevance of the topic is based on the fact that many ethnic, religious, territorial and other conflicts have their origins in the past and require a fair resolution of the historical disputes. The purpose of this study is to define the concept of historical justice in the social and philosophical context. One of the tasks set by the author was the question of how historical justice is treated in the works of contemporary philosophers. Particular attention is paid to the ideas of authors such as Robert Nozick, Berber Bevernage, Reinhart Koselleck, Alexander Shevchenko, Natalia Satokhina and others.*

The author of this article criticizes the conception of historical justice, which interprets it as a return to the situation before the implementation of injustice practices. It is impossible to reconstruct the past because of the lack of reliable information about it and due to changes in conditions. The attempts to do so often lead to the fact that other people are responsible for the actions of some subjects of history. This means that one injustice is replaces another injustice.

The consideration of the essence of justice led the author to the conclusion that it is identical to the relationship between social agents which removes the contradiction between them. The ability to solve a long-standing problem and prevent a new conflict with other stakeholders is the distinguishing features of historical justice. Such justice is not established by means of war, because every war is unjust.

This study contains examples of how historical justice manifested itself in the past of the Ukrainian people.

The evidence of genuine historical justice was shown such in events as the reunification of the Ukrainian lands in 1945 and the proclamation of the independence of Ukraine in 1991.

Key words: *historical justice and injustice, grounds of justice, removal of contradictions, subject and object of historical justice, historical truth.*

УДК (37:008-022.218):(005.33:316.32)

Мацнєва Є. А.

старший викладач кафедри українознавства,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
(Кривий Ріг, Україна), E-mail: lady.matsnewa @yandex.ua

ПОЛІЛІНГВІЗМ У СУСПІЛЬСТВІ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Розглянуто багатомовність як феномен соціальної дійсності на історико-типологічному рівні. Показано, що у різні періоди суспільного розвитку полі- та білінгвізм мали свої специфічні особливості і ставлення до них суспільства було неоднаковим; простежено, що форми вияву багатомовності зумовлюються певними суспільними відносинами та розвитком і ускладненням комунікативних відносин.*

Ключові слова: *полілінгвізм, білінгвізм, соціальний білінгвізм, діахронічний аспект, суспільні та комунікативні відносини.*

Постановка проблеми. Як соціальне явище й історична необхідність, мова функціонує й розвивається у тісному взаємозв'язку із суспільством, відображає його стан, сприяє його прогресу. Завдяки своїй головній функції – комунікативній – мова сприяє якісній зміні людського співтовариства, значно впливає на розвиток інтеграційних процесів. Суспільна функція мови дуже виразно проявляється у полілінгвізмі або білінгвізмі як його поширеному різновиді. Очевидно, що причиною виникнення полілінгвізму завжди є потреба обслуговувати різні види спілкування окремих соціальних верств етнічного колективу чи всього колективу в цілому, але соціальні фактори, що зумовлюють його появу, неоднакові в різні історичні періоди. Зіткнення або співіснування двох мов в одній етнічній спільноті

(народі, нації) істотно зачіпає інтереси цього колективу, тому полілінгвізм завжди тісно пов'язаний як із мовною політикою (стихійною або свідомо керованою), так і з загальною політикою, а відтак – є одним із важливих факторів впливу на долю народів.

У ході конкретно-історичного розгляду двомовності чітко окреслюються хронологічні етапи духовного розвитку людства та його багатовікової культури. Відомо, що форми і види полі- та білінгвізу залежать від умов розвитку народів, соціально-економічної та культурно-політичної структури. Тому вивчення феномену полілінгвізму в діахронічному аспекті рівносильне вивченню історії народів і цивілізацій, відповідно, має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення.

Процесу взаємодії мов, осмисленню різних аспектів полі- та білінгвізму приділяла багато уваги видатні зарубіжні дослідники: У. Вайнрах, Б. Гавранек, Е. Сепір, А. Мартіне, Е. Хауген, М. Сігуан, У. Ф. Маккі, П. Мюльхауслер, С. Верн, В. Розенцвейг та ін.; радянсько-російські та вітчизняні учені: Л. Булаховський, Л. Щерба, В. Аврорін, Ф. Філін, О. Швейцер, Ю. Дешерієв, Т. Бертагаєв, В. Виноградов, Є. Верещагін, О. Супрун, А. Карлінський, М. Михайлов, К. Ханазаров, Н. Імеладзе, Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, Л. Масенко, О. Тараненко, О. Сербенська, О. Ткаченко, Б. Ажнок та ін. Проте соціально-філософський та соціологічний підходи, які дозволяють більш точно розкрити сутність полілінгвізму як суспільного явища, залишаються ще не достатньо розробленими, а наукові дослідження питань соціальних змін, пов'язаних із феноменом полілінгвізму майже відсутні.

Мета статті: здійснити розгляд полілінгвізму як феномену соціальної дійсності на історико-типологічному рівні. Реалізація мети досягається шляхом вирішення таких **завдань**: визначення специфічних особливостей полілінгвізму в різні періоди суспільного розвитку, його ролі та ставлення до нього; простеження взаємозалежності розвитку суспільних відносин із розвитком і ускладненням комунікативних відносин.

Мова – суспільне явище особливого роду, що розвивається за своїми внутрішніми законами. Безсумнівно, неправильно думати, що з появою нової суспільної формації автоматично відбуваються істотні зміни у всій структурі мови. Однак не слід вдаватися й до іншої крайності, ізолюючи розвиток мови від розвитку суспільства. Цілком очевидно, що весь людський досвід і наші знання про природу й суспільство мають прямий зв'язок із розвитком суспільства, а отже, і з історією суспільних формацій. Іншими словами, суспільні функції мови змінюються в прямій залежності від суспільних змін. А зміна суспільних функцій мови не байдужа й для самої структури мови, хоча між прогресом суспільних функцій мови й прогресом мовної структури немає тотожності.

Термін полілінгвізм/багатомовність (окрім визначення «можливості однієї людини функціонувати у різних мовних середовищах») отримав також широке розповсюдження для описання відносин між мовними спільнотами в межах окремих держав або регіонів, а також на рівні міждержавних відносин. У даному випадку він використовується для описання суспільств неоднорідних у своєму етнічному і культурному складі, в яких одночасно використовуються декілька різних мов і склалися певні стосунки з іншими культурами і народами. У Європі термін «полінгвізм» використовується для позначення розмаїтості мов, представлених у тому чи іншому географічному регіоні [1, с. 15]). Оскільки двомовні ситуації являють собою найбільш типовий випадок багатомовності, то термін білінгвізм/двомовність є більш вживаним, ніж полілінгвізм/багатомовність і часто використовується замість останнього. Тому надалі будемо вживати поняття білінгвізму як найпоширенішого виду полілінгвізму.

У різні періоди суспільного розвитку білінгвізм мав свої специфічні особливості і ставлення до нього суспільства було неоднаковим. Звичайно, при цьому варто враховувати такий важливий фактор, як нерівномірність історичного процесу, в

результаті якого вступали в мовне спілкування (а це неодмінна умова їх виникнення) етнічні спільноти, які стояли на різних щаблях суспільного розвитку. Зрозуміло, що не всі припущення стосовно білінгвальних процесів у діяхронному зрізі будуть абсолютно достовірними, оскільки кожна епоха тривала століттями і не була гомогенною протягом свого відрізка.

Жодних прямих свідчень про початкові етапи розвитку мови немає, але ми можемо припускати, яким чином формувалася первинна двомовність. Для племен, уже відомих науці, були властиві особливі, притаманні тільки їм діалекти. Однак це не означає, що розвиток мови племені відбувався ізольовано від інших племінних мов, у тому числі й неспоріднених. Зіткнення первісних колективів, безсумнівно, приводило до різного роду мовних контактів між ними, оскільки такі зіткнення не обов'язково мали на меті знищення одного колективу іншим. «Рід може всиновляти сторонніх і в такий спосіб приймати їх у члени всього племені. Військовополонені, яких не вбивали, ставали, таким чином, після всиновлення в одному з родів членами племені сенека й набували тим самим усіх прав роду й племені» [2, с. 28 – 29]. Природно, що всиновлені чужаки змушені були переходити на мову нового племені, але своя рідна мова не могла бути забута протягом короткого часу. Так виникала двомовність, яка мала тимчасовий характер (двомовність одного покоління).

Асиміляція одних племінних угруповань іншими, що було розповсюдженим явищем у давній історії, приводила до переходу з однієї мови на іншу, цей перехід супроводжувався тимчасовою двомовністю. Відомі окремі факти, коли все плем'я через певні історико-географічні умови ставало двомовним. У давньоруському літописі (907р.) згадується східнослов'янське плем'я «тиверці, яке суть толковіни». Основа слова *тълковіны* тотожна з основою слів *тълкъ* і *тълковати*. Слово *тълкъ* відоме в давньоруській мові в значенні «перекладач», «переклад». Тиверці у війську Олега виконували функцію перекладачів з грецької мови під час походу на Царград. О.С. Стрижак зауважує, що в місцях активних мовних контактів (а такими були в IX-X ст. басейни нижніх течій Дніпра, Дністра, П. Бугу й Дунаю) більш-менш значні групи населення володіли двома мовами, за що й називалися «толковіни». Це ж слово живиться й у «Слові о полку Ігоревім» («погані *тълковіны*») стосовно до тих половців-іновірівців, які знали давньоруську мову) [3, с. 49 – 50].

Двомовність існувала вже в далеку давнину як наслідок торговельних, виробничих, побутових, воєнних контактів і вже тоді мала різні форми. В етнографії відомі, наприклад, у первісних племен культові, професійні, жіночі мови, які не збігаються із загальноживаними мовами племен і незрозумілі для непосвячених. Основна маса життєздатних племен зберігала свої мови й говорила тільки ними, тобто була одномовна (що, зрозуміло, зовсім не виключало інших, крім двомовності, мовних контактів і взаємовпливу). Отже, хоча тогочасний білінгвізм носив випадковий і тимчасовий характер, вже можемо говорити про нього як про соціальне явище.

З виникненням рабовласницького ладу починається писана історія людства й відомості про цю історію одержують пряме фактичне обґрунтування. Багато рабовласницьких держав – давній Єгипет, Вавилон, Хетська держава, держави древньої Індії й Ірану, Середньої Азії, Греція, Римська імперія та ін. – в етнічному відношенні були строкатами, містили у собі різномовні племена й народності. Тому державному апарату рабовласницьких держав доводиться шукати вихід, щоб якоюсь мірою переборювати різномовність хоча б у сфері адміністративних потреб. Так, виникають написи-білінгви й трілінгви, що ідентично передавали той самий текст. Отже, переписувачі й відповідні державні чиновники володіли декількома мовами, тобто були двомовними. З'являються професійні перекладачі. У результаті контактів різномовного населення, що опинилося в одній державі, деякі верстви населення ставали більш-менш двомовними (в армії, торгівлі тощо). Білінгвізм перестає носити спонтанний характер, хоча він також не був масовим і довгостроковим: рабовласницькі імперії на Сході нерідко швидко виникали й так само швидко роз-

падалися, межі їх постійно змінювалися, етнічна строкатість населення зберігалася.

Більш масовим джерелом двомовності було рабство. На рабів перетворювалися не тільки полонені воїни, але й населення захоплених територій. Завойовники ставили своїми намісниками місцевих воєначальників з умовою обов'язкового знання мови метрополії. Раби були змушені засвоювати мову переможців, що давало можливість «просування по службі» (хоча й не завжди), але й зберігали свої рідні мови. Така двомовність, в основному, носила груповий характер.

Завоювання іншомовних країн майже завжди приводило до перемоги мови завойовників над мовами переможених. Природно, що володіючи уніфікованою мовою, державі легше здійснювати соціально-адміністративний контроль, тому правлячі кола в усі часи намагалися трансформувати багатомовне суспільство в одномовне за допомогою єдиної державної мови. Класичним прикладом цього є поширення латинської мови на Піренейях, у Франції, Альпах, почасти на Балканському півострові. Латинська мова, яка до цього була мовою італійських племен латинів, що заснували Рим і поступово підкорили всі племена Апеннінського півострова, розповсюдилася по всій гігантській Римській імперії. Однак перехід до нової мови населення цих областей ішов через тимчасову двомовність, у процесі якої латина видозмінювалася, даючи початок сучасним романським мовам. Особливий інтерес викликає латино-грецька двомовність, яка починається після підкорення римлянами Греції. У цей період формується греко-латинська наукова термінологія, яка дотепер є основоположною у багатьох галузях знання.

Крім того, здійснення торговельних контактів і обмін інформацією стають можливими завдяки використанню мови-посередника. З'являється потреба у професійних перекладачах. Едвард Сепір справедливо зазначав, як і культури, мови рідко бувають «самодостатніми»: «Потреби спілкування змушують носіїв однієї мови вступати у безпосередній або опосередкований контакт із носіями сусідніх і культурно домінуючих мов» [4, с. 211].

Отже, у рабовласницьку епоху соціальна роль білінгвізму зростає, що проявляється в прагненні створити мову міжетнічного спілкування, але разом із цим, для нього були характерні перевага мови панів над мовою рабів і переможених, безперспективність мови рабів в умовах рабовласницької держави, презирливе ставлення представників пануючих народностей до всіх «варварських» мов, як до неповноцінних і невартих уваги.

Із настанням феодальної епохи форми двомовності стають більш різноманітними. Цей період характеризується поширенням нових релігій, які змінили язичницькі вірування й релігійні уявлення класичної епохи, а разом із релігіями – зміною письма й письмових мов. Християнство, мусульманство, буддизм, іудейство перетинали державні й етномовні кордони. Серед християн особливу роль стали відіграти латинь на заході та старослов'янська мова на сході. Латинь стає на багато століть мовою церкви, науки й культури серед народів західної й центральної Європи. Її величезна роль у розвитку європейської культури незаперечна. Величезне творче значення у східних і більшій частині південних слов'ян мала старослов'янська мова. У мусульманських країнах величезну культурну роль відіграла арабська мова.

Проте середньовічна двомовність, викликана поширенням культурних мов, мала також обмежений характер. По-перше, двомовними ставали досить вузькі верстви населення (духівництво, представники панівних класів, учені й письменники, обмежене коло освічених людей). Основній масі населення культурні мови були або зовсім незрозумілі (наприклад, латинь за межами романських країн) або малозрозумілі (наприклад, старослов'янська мова у слов'ян, книжна за своїм характером). По-друге, культурні мови, як правило, мали вузьку сферу застосування (релігійні відправлення, деякі галузі культури й адміністрування).

Соціально обмежені двомовності приблизно того ж типу існували й у багатьох інших феодальних державах (греко-турецька, слов'яно-турецька, румуно-турецька

та ін. в Османській імперії, чесько-німецька в Чехії, польсько-українська, польсько-білоруська, польсько-литовська в завойованих польськими панами областях тощо).

У донціональну епоху існував ще один вид двомовності – співіснування живих народних і книжних архаїчних мов, наприклад: класична грецька мова у Візантії та пізній Греції, класична арабська мова у пізніх арабів, давня китайська мова у пізніх китайців, санскрит у деяких народностей Індії, грабар у пізніх вірменів та ін. Така двомовність також була обмеженою, являючи собою різновид співіснування культурних мов із загальнонародними.

Поряд із зазначеними формами двомовності існували й інші, викликані насамперед завоюваннями. Приміром, після завоювання у 1066 р. норманами Англії протягом двох-трьох сторіч співіснують французька мова переможців і народна англійська мова переможених. Тільки з XIV ст. починає складатися англійська національна мова, яка являла собою схрещення (народна англійська основа з великою французькою домішкою), при тому, що французька мова в Англії XI-XIV ст. була мовою двору й аристократії, а народні маси нею не володіли взагалі [5, с. 193 – 202]. Згодом англійський літературний стандарт розвивався як мова південної частини Англії, де була традиційно зосереджена центральна влада, і не дивно, що «правильна» англійська мова у Великій Британії називається королівською англійською.

У XVI ст. в епоху Відродження в Англії та в усій Західній Європі (крім Італії, де Відродження припадає на XIV-XV ст.) знаменням часу стає новий інтерес до питань мови. У цю епоху – епоху формування націй – у Європі боротьба за рідну мову стає одним із засобів прояву національної самосвідомості; одночасно передові кола ведуть запеклу боротьбу проти середньовічної схоластики.

Протягом XVI ст. потужна практична необхідність створення посібників, у яких загальнодоступно викладалися б основи точних наук, остаточно витіснила латину з усіх сфер її функціонування. Поряд із витісненням латини з мови науки і церкви настав час і секуляризації освіти. Схоластика починає замінюватися новими напрямками в науці та філософії.

До кінця XVI ст. формування англійської як національної мови можна вважати завершеним. Вона починає обслуговувати всю країну, охоплює всі сфери, пов'язані з писемністю: державну документацію, наукову і художню літературу. У сфері усного вживання національна мова функціонує у всіх державних установах і є мовою повсякденного спілкування існуючих класів, особливо людей, що живуть у столиці й на прилеглих територіях. Поступово національна мова все більше розширюється, модифікуючи і поглинаючи діалекти. Однак діалекти продовжують існувати в усній формі й до нашого часу.

Отже, білінгвізм стає помітним суспільно-історичним явищем в епоху Відродження, коли набувають нові мови міжнародного масштабу. В країнах західної Європи поширилися італійська, іспанська й англійська мови. Зростає інтерес до іноземних мов, починає формуватися порівняльне мовознавство. Але попри це білінгвізм і тут носить соціально-обмежений характер: двома мовами володіли представники панівних класів, дипломати, вчені, діячі культури. У період з кінця XVIII ст. у першій половині XIX ст. роль світової мови відіграла французька.

Разом із зародженням і розвитком капіталізму виникають нації й зміцнюються національні мови. Значною мірою змінюється і характер білінгвізму. Функції національних мов серйозно розширюються, що приводить до рішучого скорочення сфери дії культурних мов, тобто культурно-народна двомовність відсувається на задній план або зовсім сходить нанівець. Натомість різко зростає двомовність на основі культурних впливів, які задовольняли прагнення національної буржуазії розширювати межі економічних відносин і встановлювати міжнародні господарські зв'язки. Уперше гостро постає потреба в мовах міжнародного спілкування.

Виникають численні штучні міжнародні мови, які згодом виявилися нежиттєздатними. На перший план висуваються літературні мови передових країн

капіталістичної Європи – спочатку французька, потім англійська й німецька мови. Вживання цих і деяких інших мов, поряд із рідними національними мовами, створює новий тип двомовності, характерний для нової історії. Однак ця нова двомовність також виявилася обмеженою у соціальному й культурному відношеннях – володіння зазначеними мовами стало надбанням пануючих верств і вузьких кіл інтелігенції, основна маса населення в місцях свого проживання залишилася поза межами даної двомовності.

Інший тип двомовності виникає у багатонаціональних державах (Росія, Австро-Угорщина, Османська Туреччина та ін.), де мова пануючої нації зазвичай насильно нав'язувалася переможеним націям і народностям як друга мова з таким розрахунком, щоб загнати їхні мови в підпілля і врешті-решт зовсім витиснути їх з ужитку. Природно, що така великодержавна політика натрапляла на опір, викликала національно-визвольні рухи, боротьбу за збереження рідної мови, без якої немислиме існування нації або народу. Така двомовність у зв'язку з цими обставинами звичайно не ставала масовим явищем, оскільки далеко не всі представники підкорених націй опановували другою мовою.

Третій тип двомовності пов'язаний із виникненням великих колоніальних імперій в Азії, Африці, Центральній і Південній Америці, Австралії та на різних островах. Колоніальне гноблення й нерідко масове знищення населення завойованих країн призводило до витіснення багатьох мов, до панування мови колонізаторів. Збережене населення тимчасово ставало двомовним, потім втрачало свої мови, або ж рідні мови були приречені на животіння, зрідка зберігаючи функції мов масового спілкування (такий стан справ з мовами аборигенів Америки, Австралії, Нової Зеландії та деяких інших районів, де панівне місце посіли англійська, іспанська, португальська й французька мови). У тих випадках, коли міграція європейського населення виявлялася незначною (Індія, Індокитай, Африка), місцеві мови зберігалися, двомовність охоплювала лише верхівкові верстви населення. Однак місцеві мови опинялися в занедбаному стані. Тому після звільнення народів Азії й Африки від колоніального гніту в цих країнах створилася надзвичайно складна мовна ситуація, вирішення якої привело до утвердження масової двомовності. Що тепер у межах глобалізації світового суспільства стало позитивною перевагою.

У деяких країнах встановилися інші типи двомовності, серед яких слід назвати: а) двомовність (багатомовність) з відносною рівновагою мов (франко-німецько-італійська у Швейцарії, досить розповсюджена шведсько-фінська у Фінляндії, франко-фламандська в Бельгії); б) двомовність тимчасова, коли через два-три покоління рідна мова найчастіше забувається (типовий наприклад – США, де нараховується понад 20 млн. осіб-іммігрантів, що зберігають свою рідну мову, але триває безперервний процес витіснення цих мов англійською мовою і перехід від двомовності до одномовності).

Імперії впроваджували різні форми мовної політики, але загалом завжди тією чи іншою мірою тяжіли до централізму. Так, асиміляційна політика царської Росії з певними видозмінами знайшла продовження у практиці мовного планування в СРСР. Втілюване в життя ленінське вчення про нації проголошувало повну рівноправність усіх націй і народностей у СРСР, гарантуючи їм широкі права й можливості розвивати свою національну культуру й мову, а також права й можливості долучатися до досягнень світової культури, що передбачає засвоєння однієї зі світових мов. Але в реальності ці положення носили декларативний характер. З одного боку, з позицій ідеології проголошувалася масова гармонійна двомовність, а з іншого боку, по суті, відсувалися на другий план і утискалися національні мови й культури. Витіснення національних мов російською відбувалося шляхом поширення її у статусі мови міжнаціонального спілкування з поступовим наростанням національно-російської двомовності всередині національних колективів, що в перспективі мало завершитись російською одномовністю. У Радянському Союзі поширювалася національно-

російська двомовність. Також російська мова як друга мова націй починає поширюватися і в багатьох соціалістичних країнах (Польща, Болгарія, Чехословаччина, Румунія, Югославія та ін.), де вона була введена як обов'язковий предмет викладання у всіх середніх школах. Цей тип двомовності існував протягом тривалого періоду, аж до розпаду Радянського Союзу. Характерною рисою двомовності соціалістичної доби був декларативний характер широкого поширення так званої «гармонійної» двомовності.

Отже, становлення капіталістичної суспільної формації викликало до життя нові форми білінгвізму, прискорило процеси його поширення, задовольняючи постійно зростаючі потреби різних народів у спілкуванні між собою. Однак проблема гармонійного співіснування різних мов при капіталізмі на певних його стадіях також виявилася важко вирішуваною. Рівноправність між мовами фактично виключалася. Про лінгвістичну рівноправність, що є основою гармонійної, нормальної двомовності й багатомовності, не могла йти мова, оскільки величезна більшість людства перебувала в ланцюгах неуттвта й національного гноблення, коли в завуальованій або прямій формі відносини між націями й народностями будувалися на пануванні одних і приниженні інших.

З часом розвиток технічних і прикладних наук викликав потужну хвилю економічного зростання, посилення інтенсивності міждержавних зв'язків у політичній, господарській і культурній сферах, що вимагало усебічного пізнання один одного, а це привело до поширення державних мов за межами своєї території та формування міжнародного білінгвізму. Промислова економіка відкрила нові способи взаємодії громадськості з різними організаціями (звіти компаній, інструкції з використання побутових приладів, реклама, розклади руху поїздів та ін.), розширилась типографська сфера тощо. Інтенсивне зростання міст сприяло мобільності населення й підвищенню темпів інформаційного виробництва. Великими темпами розповсюджується штучний білінгвізм іммігрантів, оснований на притоці іншомовного населення до розвинених країн, де виникала потреба у дешевій робочій силі. Вивчення іноземних мов стає важливою складовою навчального процесу, тобто штучний білінгвізм стає ознакою культурності й освіченості людини.

Отже, білінгвальні процеси виникали в тих ситуаціях, коли з'являлась необхідність у політичних, економічних і культурних контактах між людьми, які говорять різними мовами. Утворення багатонаціональних держав, прогрес науки і техніки стали основними факторами розвитку і масштабного розповсюдження білінгвізму, який став являти собою стійкий процес, покликаний вирішувати єдиний комплекс соціально-економічних завдань.

У результаті поширення ліберальних ідей у другій половині ХХ ст. ставлення до полілінгвізму зазнало значних змін в усьому світі. Традиційно в гетерогенних соціально-комунікативних системах нерівноправність мов багатомовного суспільства, як зазначають дослідники соціальної диференціації мови, знаходить своє відображення у домінуючому положенні і, відповідно, високому ранзі панівного в даному суспільстві етносу [6].

У результаті чого відбувається поступове звуження сфери застосування мов, які займають більш низьке положення у соціальній ієрархії компонентів соціально-комунікативних систем, і розповсюдження багатомовності. Одним із результатів руху за права людини була вимога про надання мовних прав, тобто право на отримання освіти рідною мовою. Особлива увага при цьому приділялася мовам малих народів, більшість із яких не мають своєї писемності. У результаті політики насильницької мономовності багато мов Північної Америки, Австралії, Полінезії зникли або знаходяться під загрозою зникнення. Один із критиків традиційної політики одномовності професор Рудольф Ставенхаген, спеціальний доповідач ООН з питань малих народів, увів в оборот новий термін «етнократія» для опису держав, в основі яких лежить твердження, що вони є культурно однорідними.

На теперішній час, коли принцип багатомовності набуває все більшої підтримки на усіх рівнях, включаючи внутрішнє життя етнічно неоднорідних держав, особливе значення має досвід, накопичений окремими країнами, в яких багатомовність закріплена законодавчо і які мають багатий позитивний досвід міжкультурних та міжмовних відносин.

У Європі, де історично держави виникали і розвивались в умовах мовного і культурного домінування етнічно однорідної правлячої еліти, Швейцарія є хіба що не одним прикладом стабільної багатомовності, де спеціальною статтею Федеральної конституції офіційними мовами проголошені німецька, французька, італійська і ретороманська. Як державні мови використовуються німецька, французька та італійська, які мають однаковий статус у парламенті, федеральній адміністрації та армії. Ретороманська мова використовується як офіційна в комунікації з особами, що є носіями цієї мови. Значна частина населення Швейцарії вільно володіє декількома мовами. Крім національних мов, багато швейцарців використовують ще й англійську. Ключову роль у підтримці багатомовності в країні відіграє система освіти, за якою вивчення другої національної мови є обов'язковим, починаючи з початкової школи. Велика увага також приділяється вивченню з раннього віку англійської мови, причому частка англійської мови в мовній підготовці постійно зростає і часто перевищує відповідну частку другої національної мови. У подальшому післяшкільна освіта, щоденні багатомовні контакти, трудова діяльність, особисті інтереси тощо приводять до того, що включення усе нових мов до свого індивідуального мовного репертуару стає безперервним процесом, який може продовжуватися до старості.

Шлях іншої невеликої європейської країни, Норвегії, до двомовності лежав, як і у випадку зі Швейцарією, через боротьбу за національну незалежність і самовизначення, але, на відміну від Швейцарії, Норвегія вдалася до спроби створення своєї мови, яка завершилась створенням двох мов – датсько-норвезької та новонорвезької. Скандинавські мови датська, норвезька і шведська – мають спільне нордичне джерело, що пояснює їх схожість і відносну легкість спілкування скандинавів, які розуміють один одного без перекладу. На теперішній час двомовність у Норвегії закріплена конституційно. Ці мови рівноправні; шкільна програма вимагає вивчення двох національних мов. Шкільним радам надається право вибору однієї з них як основного засобу навчання.

У результаті історичного розвитку багатомовних націй в Європі її мовна карта порівняно з усім світом виглядає цілком однорідною: європейські мови складають не більше 3% від загальної кількості мов земної кулі [7].

На Американському континенті традиції багатомовності й культурного плюралізму отримали свій розвиток у Канаді. Офіційними мовами Канади є англійська і французька, рівний статус яких закріплений цілою низкою законодавчих актів, включаючи Закон про офіційні мови та канадську хартію прав і свобод від 1982 року. Тільки англійською говорить 67,5% населення, тільки французькою – 13,3%, обома мовами володіє – 17,7%. Обидві мови використовуються в роботі урядових органів, зокрема канадського парламенту, федеральних судів та інших федеральних установ. Обидві мови є обов'язковими при здобутті освіти, причому право вибору основної мови навчання надається самим громадянам [8].

Політика мовного дуалізму, визнання прав аборигенів на розвиток і підтримку власних культур і мов зробила Канаду першою країною в світі, яка проголосила культурний плюралізм своєю офіційною політикою (1971р.), основою на таких цінностях, як рівність, взаємна повага у відношенні до рас, національного чи етнічного походження, релігійних вірувань. У 1988 році це було законодавчо закріплено прийняттям закону про культурний плюралізм. Для впровадження цього закону в життя була розроблена спеціальна програма, що передбачала усунення будь-яких перешкод до участі у житті канадського суспільства усіх етнічних, расо-

вих, релігійних і культурних спільнот.

У Африці після розпаду колоніальної системи молоді африканські держави стикнулися з проблемою створення і розвитку національних мов і культур. Загальна кількість африканських мов, за даними мовних каталогів, складає понад 1500, причому більшість із них не мають писемності. В таких умовах мови колишніх метрополій, зокрема англійська, французька і португальська, продовжують залишатися державними мовами, в той час як більшість африканських мов, окрім найбільш поширених, використовуються лише на рівні місцевих общин. За даними Атласу мов світу, яким загрожує зникнення, майже 250 місцевих мов Африки знаходяться під загрозою зникнення, а від 500 до 600 уже зникають [9].

Цікавий приклад багатомовної політики подає Південно-Африканська Республіка, одна з декількох країн світу, в якій офіційними визнаються за Конституцією ПАР одинадцять мов: крім африкаансу й англійської, офіційними визнані найбільш розповсюджені в країні мови корінних народів Африки, зокрема мови банту, зулу і коса (ними говорить майже половина населення), крім того, враховуються й інші мови, що дозволяє більш повно відобразити мовне різноманіття, що виникло в результаті взаємодії африканських, європейських та євразійських культур. Шість мов корінних народів Африки отримали статус неофіційних, останні, включаючи мови переселенців із Індії та релігійні мови (арабська, іврит, санскрит), оголошені мовами культурної спадщини.

В Азії найцікавішим прикладом офіційної політики багатомовності є Індія, країна, багатомільйонне населення якої говорить на сотнях мов і діалектів. У результаті тривалого пошуку оптимальної мовної політики для врегулювання складної мовної ситуації, багатомовність у Індії зараз закріплена законодавчо. Згідно з Конституцією Індії, окрім двох мов, що є офіційними, як національні визнаються ще 18 регіональних мов [9]. Мова хінді вважається основною офіційною мовою (principle official language); англійська має статус асоційованої офіційної мови. Регіональні мови і санскрит також мають статус офіційних, хоча вони і не використовуються на рівні державного управління та відносин між окремими штатами й територіями. Із зростанням економічного і наукового потенціалу Індії відбувається помітне зростання впливу англійської мови, яка з елітарної переходить у розряд загальної за рахунок поширення на такі сфери використання, як освіта, засоби масової інформації, національна література і навіть сфери неформального спілкування.

Отже, у світі не існує двох абсолютно однакових соціально-історичних ситуацій розвитку білінгвізму. Канадські дослідники М. Сігуан і У. Маккі, називають основними історичними причинами виникнення білінгвізму як соціального явища такі: експансія, уніфікація, післяколоніальні ситуації, імміграція, космополітизм [10].

Можна констатувати, що на теперішній час закінчується ера монолінгвізму в західних країнах і починається ера мультилінгвізму, а також утвердження мультикультурної освіти й виховання. Знання декількох мов стає державною політикою в галузі освіти багатьох країн (Франція, Голландія, Швейцарія, Бельгія, Швеція, Фінляндія та інші). Тільки США дотримуються монолінгвальної освітньої політики: основною вимогою є знання державної (англійської) мови. У 1997 році Радою Європи було прийнято документ «Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of reference» («Сучасні мови: вивчення, навчання, оцінка. Загальноєвропейська компетенція»), спрямований на усунення мовних бар'єрів. Цим документом визначалися цілі, завдання й зміст навчання іноземним мовам, характеризувалися підсумкові рівні володіння іноземною мовою. Одночасно з процесами інтеграції в країнах ЄС приймаються документи («Європейська хартія регіональних мов і національних меншин», 1992 р.; «Концепція про захист національних меншин», 1994 р.), які регламентують збереження історично існуючих у Європі меншин і підтримка їх мов. Такі заходи покликані вберегти нації від асиміляції, сприяти міжкультурному спілкуванню.

Мовний аспект формування особистості за кордоном також пов'язаний з проблемами білінгвізму. Сучасна постановка проблем толерантності – формування толерантної свідомості, мислення, культури в умовах Західної Європи – часто пов'язується з ідеями мультилінгвізму. Очевидно, що залучення людини до вивчення нової мови може здійснюватися в різних умовах. Ідеальними можна вважати такі умови, коли вдало поєднуються всі необхідні для успішного оволодіння другою мовою компоненти: стимули для використання мови як засобу спілкування, здатності людини до оволодіння іномовною мовленнєвою діяльністю, безпосередній доступ до мови й культури іншого народу. В Європі практикується така схема вивчення мов: кожен учень європейської школи повинен володіти трьома мовами – рідною, однією із трьох робочих мов Союзу (англійською, німецькою, французькою) і ще будь-якою мовою однієї з країн ЄС. При цьому, третю мову починають вивчати з другого року навчання. Досвід європейських шкіл можна взяти за взірець двомовних шкіл.

Формування двомовності на сучасному етапі здійснюється в умовах бурхливого суспільного й науково-технічного прогресу, котрий значною мірою визначає як сучасний стан мов, так і їх рух у майбутнє. Насамперед, мови виступають як засіб і стимул соціального й науково-технічного прогресу. У цьому знаходить своє відображення діалектичний характер взаємозв'язку мови й суспільства.

Висновки. У світі протягом усієї історії виникали різні мовні ситуації, що формувалися як у формі насильницького нав'язування інших мов, так і взаємозбагачення мов. Можемо констатувати, що соціальний білінгвізм може виникати лише за умови контактування мов, якому обов'язково передують соціально-економічне спілкування і тривале співіснування двох народів-носіїв різних мов. Результат такої мовної взаємодії залежить, насамперед, від соціальних умов контакту.

На різних щаблях суспільного розвитку білінгвізм мав свої специфічні особливості і ставлення до нього було неоднаковим. З однієї сторони, багатомовність сприймалася як безсумнівне зло, бар'єр, що розділяє тисячі народів світу, як певна загроза (якщо для кожного народу його мова є уособлення етнічно-національної самобутності, то будь-яка загроза цій мові сприймається як загроза усій спільноті); а з другої сторони – як благо, оскільки з'являється можливість за допомогою загальнозрозумілої для всіх мови, забезпечення безпосередніх життєвих контактів. За невеликим винятком більшість сучасних розвинених країн світу пройшли тривалий шлях від змішування мов і говорів до створення національних мов, використовуючи мову правлячої еліти як потужний засіб для об'єднання країни в одне ціле.

Розвиток суспільних відносин іде паралельно з розвитком і ускладненням комунікативних відносин, основаних на принципах інформаційного обміну. Білінгвізм як особливий соціальний феномен демонструє виняткову здатність пристосовуватися до інформаційно-комунікативних потреб соціуму, протягом усієї історії його існування.

У перспективі досліджень – сучасний білінгвальний стан загальнонаціональної комунікації українського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Багатомовна Європа: тенденції у політиці і практиці мультилінгвізму в Європі. – К.: Ленвіт, 2012. – 168 с.
2. Маркс К. Сочинення. – Изд. 2. Т. 21 [Електронний ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: Политиздат, 1961 – Режим доступу: http://libelli.ru/marxism/me_ss2.htm (дата звернення 20.04.2015) – Назва з екрана.
3. Стрижак О. С. Тиверці / О. С. Стрижак // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 49-50.
4. Сепир Э. Коммуникация / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
5. Филин Ф. П. История общества и развитие двуязычия [Електронний ресурс] / Ф. П. Филин – Режим доступу: www.philology.ru/linguistics1/filin-70.htm (дата звернення 20.04.2015) – Назва з екрана.
6. Швейцер А. Д. К проблеме социальной дифференциации языка / Д. А. Швейцер //

Вопросы языкознания. – 1982. – № 5. – С. 39-48.

7. Dalby D. Linguasphere register of the world's languages and speech communities (Introduction and index) / D. Dalby. – Hebron (Wales). – 2000. – Vol. 1.

8. Canadian Charter of Rights and Freedoms (1982) [Electronic resource]. – Access mode: http://ojen.ca/sites/ojen.ca/files/resources/In%20Brief_Canadian%20Charter%20of%20Rights%20and%20Freedoms.pdf (дата звернення 20.04.2015) – Назва з екрана.

9. Wurm S. A. Atlas of the world's languages in danger of disappearing. Canberra. P.: Pacific Linguistics/UNESCO, 2002 [Electronic resource] / S. A. Wurm – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001236/123609e.pdf> (дата звернення 20.04.2015) – Назва з екрана.

10. Сигуан М. Образование и двуязычие [Текст] / М. Сигуан, У. Макки / Пер. с фр. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.

REFERENCES:

1. Bahatomovna Yevropa: tendentsii u politytsi i praktytsi multylinhvizmu v Yevropi [Multilingual Europe: trends in policy and practice multylinhvizmu in Europe]. – К.: Lenvit, 2012. – 168 s.

2. Marks K., Engel's F. Sochineniya. – Izd. 2. T. 21 [Works] [Electronic resource]. – М.: Politizdat, 1961 – Access mode: http://libelli.ru/marxism/me_ss2.htm

3. Stryzhak O. S. Tyvertsi [Tyvertsi] // Movoznavstvo. – 1969. – # 4. – S. 49-50.

4. Sepir E. Kommunikatsiya [Communication] // Izbrannye trudy po yazykoznaniiu i kul'turologii: Per. s angl. – М.: Izdatel'skaya gruppa «Progress», «Univers», 1993. – 656 s.

5. Filin F. P. Istoriya obshchestva i razvitie dvuyazychiya [The history of society and to develop bilingualism] [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.philology.ru/linguistics/1/filin-70.htm>

6. Shchveytser A. D. K probleme sotsial'noy differentsiatsii yazyka [On the problem of social differentiation of language] // Voprosy yazykoznaniiya. – 1982. – № 5. – S. 39-48.

7. Dalby D. Linguasphere register of the world's languages and speech communities (Introduction and index). – Hebron (Wales). - 2000. - Vol. 1.

8. Canadian Charter of Rights and Freedoms (1982) [Electronic resource]. – Access mode: http://ojen.ca/sites/ojen.ca/files/resources/In%20Brief_Canadian%20Charter%20of%20Rights%20and%20Freedoms.pdf

9. Wurm S.A. Atlas of the world's languages in danger of disappearing. Canberra. P.: Pacific Linguistics/UNESCO, 2002 [Electronic resource]. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001236/123609e.pdf>

10. Siguan M., Makki U.F. Obrazovanie i dvuyazychie [Education and bilingualism]. – М.: Pedagogika, 1990. – 184 s.

Мацнева Е. А., старший преподаватель кафедры украиноведения, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского (Кривой Рог, Украина), e-mail: lady.matsnewa@yandex.ua

Полилингвизм в обществе: диахронический аспект

Аннотация. Рассмотрено многоязычие как феномен социальной действительности на историко-типологическом уровне. Показано, что различные виды полили- и билингвизма в разные периоды общественного развития имели свои специфические особенности и отношение к ним общества было неодинаковым; прослежено, что формы проявления многоязычия обуславливаются определёнными общественными отношениями и развитием всё усложняющихся коммуникативных отношений.

Ключевые слова: полилингвизм, билингвизм, социальный билингвизм, диахронический аспект, общественные и коммуникативные отношения.

Matsneva Ye., Senior lecturer at the Department of Ukrainian Studies, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky (Kryvyi Rih, Ukraine), e-mail: lady.matsnewa@yandex.ua

Polylingualism in society: diachronic aspect

Abstract. The present article deals with multilingualism as a phenomenon of social reality in the historical and typological level. It is shown that different types of poly- and bilingualism at different stages of social development had their own specific features and the society's attitude to them was not equal. It is observed that forms of multilingualism manifestation are determined by certain public relations and by development of deteriorated communicative relations.

Key words: *polylingualism, bilingualism, social bilingualism, diachronic aspect, public and communicative relations.*

УДК 1(091)

Петленко І. В.

аспірант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
(Кагарлик, Україна), E-mail: irzza@ukr.net

ДІАЛОГ СХОДУ І ЗАХОДУ У «ВІЧНІЙ РЕЛІГІЇ» С. РАДХАКРІШНАНА

Анотація. *Стаття є дослідженням філософської спадщини С. Радхакрішнана, його концепції «вічної релігії». Автор показує, яким чином індійський мислитель поєднує класичну ведичну спадщину з модерними ідеями європейців.*

Ключові слова: *вічна релігія, Радхакрішнан, індійська філософія*

Постановка проблеми. Дослідження філософської спадщини Індії ставить перед розвідником низку проблем, що пов'язані з аспектами сприйняття іншої культури, розуміння чужої мови та принципову відмінність засадничих світоглядних констант. Ці та інші проблеми є предметом наукових розвідок орієнталістів. З іншого боку, ми маємо ґрунтовні роботи представників індійської культури, що спрямовані на західного читача. Однією з таких робіт є двотомна праця «Індійська філософія» С. Радхакрішнана.

Це чи не найперша книга, з якою знайомиться кожен, хто починає вивчати філософію та релігію Індії. Будь то студент, молодий вчений чи просто зацікавлена особа. С. Радхакрішнан не обмежився лише однією роботою; його доробок є досить багатим та цікавим. Більше того, всі його праці (в тому числі й «Індійська філософія») є цеглинками в побудові концепції «вічної релігії». Саме це і є предметом нашої розвідки.

Ми ставимо перед собою **мету** розглянути філософські погляди С. Радхакрішнана та розкрити детальніше два вектори їх спрямування: модерний західний та традиційний індійський.

Ступінь розробленості теми. Вітчизняні наукові дослідження в сфері індійської, а особливо сучасної індійської філософії, ще не зачепили всього того комплексу проблем, що потребують вирішення. Все ж можна виділити дослідників, що зробили вклад в розвиток українських студій в цій царині. Серед них Г. Бокал, Ю. Завгородній, О. Кіхно та ін.

Якщо ж брати дослідження спадщини самого С. Радхакрішнана, то варто загадати статтю Ю. Завгороднього «Орієнталістична «Індійська філософія» С. Радхакрішнана». Серед іноземних дослідників виділимо П. А. Шліпа, Д. А. Брауе, А. Вохра, К. Сачідананда Мурті, Д. Чаттопадх'я, С. Бурмістрова, І. Земцова, О. Літмана, Н. Канаєву, В. Костюченко. Це автори монографій, дисертацій, статей, що присвячені біографії, політичній та науковій діяльності індійського мислителя.

Звернемося до фактів з життя індійського філософа, щоб краще зрозуміти, яким чином сформувалася його філософська та життєва позиція. Перш за все, варто відзначити, що С. Радхакрішнан отримав освіту в християнському коледжі в Мадрасі. Це відобразилося не лише на його кар'єрі, але й на позиції щодо Заходу в цілому.

В дусі неоведантизму, він захистив магістерську дисертацію «Етика веданти та її філософські передумови» в 1907 році. Потім працював в Департаменті Мадраського президентського коледжу, а з 1918 р. займався викладацькою діяльністю в Майсурському університеті. Пізніше його кар'єра заводить в Калькутту, де знаходився один з провідних індійських навчальних закладів. Також С. Радхакрішнан їздив до Британії, де брав участь в різних конгресах, в тому числі пов'язаних з філософією.